

ביקורת

הפולנים, היהודים, העיר והמהפכה

גיא מירון

Scott Ury, *Barricades and Banners: The Revolution of 1905 and the Transformation of Warsaw Jewry*, Stanford University Press, Stanford, 2012, 415 pages.

ספק אם מהפכת 1905 ברוסיה הצליחה להפוך, לפחות בשיח הישראלי, לאירוע מכונן בנרטיב של תולדות יהודי מזרח אירופה, בוודאי לא בתולדות הציונות. נדמה כי היא נתפסת אצלנו בעיקר כניסיון נפל שקדם למהפכה ה'אמיתית' ברוסיה (למעשה שתי המהפכות של 1917) וכחשך ההיסטורי להתפרצותו של גל פרעות נוסף, רצחני יותר מה'סופות בנגב' של 1881 ונרחב יותר בהיקפו מפרעות קייב של 1903, שעמד ברקע העלייה השנייה. ספרו של סקוט אורי, העוסק בתמורות שחלו בקהילה היהודית בוורשה במהלך אירועי מהפכת 1905 ובעקבותיהם, מצטרף למגמה הקיימת בשנים האחרונות בחקר ההיסטוריה היהודית – בעיקר בצפון אמריקה – לבחון מחדש את אירועי מהפכה זו ואת השלכותיהם על ההיסטוריה והפוליטיקה היהודית במזרח אירופה. באמצעות מאורע היסטורי קצר טווח לכאורה הוא מציג תהליכי התגבשות של מבנים פוליטיים ודפוסי שיח ארוכי טווח. במבוא פורש אורי מגוון הקשרים היסטוריים והיסטוריוגרפיים שאותם הוא רואה כרלוונטיים לעיצוב מסגרת המחקר שלו. ההיסטוריה של יהודי מזרח אירופה בעידן שקדם לשואה, כך הוא טוען, נטתה זמן רב מדי להתרכז בנרטיב הקהילתי היהודי והתבססה במידה רבה על מקורות של ממסדי הקהילות. ההיצמדות לפרספקטיבה ממסדית זו הביאה לכינונו של נרטיב סטטי יחסית של המשכיות, לפעמים בעל אופי של הנצחה ממש – מעין סיפורו של 'העולם היהודי שלפני השואה'. אך הזיהוי של 'הקהילה' עם מכלול חיי היהודים בעיר רחוק מלהיות מדויק – אורי חותר לפרוץ את המסגרת הזו, להגיע אל מעבר למוסדי ולאליטות ולהנכיח מצבי משבר. בעיית יסוד נוספת הנוגעת להיסטוריוגרפיה של הפוליטיקה היהודית במזרח אירופה היא התרכזותה הבלעדית כמעט בתולדות המפלגות, המנהיגים והאידאולוגיות. על רקע זה הוא קורא להתמקד דווקא בפרספקטיבות אחרות, מבניות יותר,

שחוצות את הגבולות המפלגתיים והרעיוניים. חלק ניכר מהספר עוסק אפוא בניתוח הרקע לעלייתה של 'הפוליטיקה היהודית ההשתתפותית', בדפוסי השיח החדשים שלה וב'אבני הבניין המשותפות' של הארגונים השונים שפעלו במסגרתה. בעיית יסוד נוספת שאורי מצביע עליה נוגעת לנטייה הרווחת במחקר, עד לאחרונה ממש, לפרש את תולדות כל היהודים שחיו תחת שלטון רוסיה במסגרת הנרטיב של 'יהדות רוסיה' באופן שבו החוויות של יותר ממיליון יהודים שחיו בעשר הפרובינציות הפולניות ובאזורים פולניים מובהקים נוספים של תחום המושב הולכות לאיבוד. אורי עומד על הצורך להכיר ביחודו של ההקשר היהודי-פולני כקטגוריה בפני עצמה עוד בטרם הקמתה של הרפובליקה הפולנית העצמאית בעקבות מלחמת העולם הראשונה.

שני הפרקים הראשונים מתוך ששת פרקיו של הספר, פורשים לפני הקוראים את הרקע לאירועים ולתהליכים שיידונו בפרקים שאחריהם. הפרק הראשון, הקצר יחסית, פורש את ייצוגיה של ההיסטוריה העירונית של ורשה במאה התשע-עשרה מבעד לשלוש הפרספקטיבות השונות של שלוש הקבוצות העיקריות שחיו בה: פולנים, רוסים ויהודים. כך אנו מתוודעים לשלושה נרטיבים, שכל אחד מהם מכנה את העיר בשם אחר ותופס אותה בדרך שונה בהקשר ההיסטורי ארוך הטווח והמרחבי כאחד. הפולנים, כך אנו למדים, הביטו בעיקר לאחור, אל תקופת עצמאותם שאבדה, וראו את ורשה כמרכז הלאומי שלהם, ואילו הרוסים תפסו את העיר כמרכז אימפריאלי חשוב בקיסרות הצארית – עיר בעלת תפקיד מפתח במכלול תהליך התייעוש של רוסיה ובקשריה עם מערב אירופה. עבור יהודי העיר הפכה ורשה למרכז חשוב רק במהלך המאה התשע-עשרה, ובעיקר בשליש האחרון שלה, שהתאפיין בזינוק דרמטי בהיקף הפעילות הקהילתית בעיר. בחירתו של אורי בנרטיב המפוצל היא סבירה בהחלט. כל ניסיון לגשר ולו על חלק מהפערים בין נקודות המבט השונות הללו, למשל בין הפולנים ליהודים, דורש התמודדות בהיקף נרחב בהרבה.

על סף המאה העשרים חיו בוורשה כ־750,000 נפש בוורשה, מהם כ־275,000 יהודים. הפרק השני מתמקד בתהליך הפיכתה של ורשה לכרך יהודי עצום ממדים ומנתח את אופיו וממדיו של 'משבר המודרניות' שהתלווה לחיי היהודים במטרופוליס המודרני. אורי עומד על כך ש'משבר העיר' אצל היהודים – שאותו הוא מתעד ומנתח בעיקר בעזרת מקורות עיתונות וכן התכתבויות ומקורות אישיים – דומה במידה רבה לאופן שהוא נחוה על ידי אוכלוסיות אחרות. כמחצית מיהודי ורשה בראשית המאה העשרים לא היו ילידי העיר אלא היגרו אליה. יתרה מזאת, יותר ממחצית יהודי העיר בתקופה זו היו מתחת לגיל עשרים. עבור רבים מהיהודים הצעירים שהגיעו לוורשה, נחוותה העיר כג'ונגל והייתה מעבר ליכולת תפיסתם והבנתם. צעירים יהודים רבים בעיר חוו בדידות, ניכור ואנונימיות. הדברים עולים בין השאר ממכתביו של דוד גרין הצעיר, שחוה בעיר גם קשיים חומריים גדולים ונאלץ לעבור לעתים תכופות מחדר שכור למשנהו. צעירים יהודים רבים נפלו קורבן למעשי נוכלות, פשע ואלימות ותופעות 'העבדות הלבנה' – הזנות – והילדים הנטושים התרחבו מאוד בנסיבות אלה. גם בקרב היהודים עצמם התרבו מעשי המרמה והפשעים – ובכלל

זה, למשל, גנבות ספרי תורה ומכירת בשר פיגול כבשר כשר. התמונה הכללית העולה מן הפרק היא של שחיקה מתמדת של נורמות חברתיות מסורתיות ושל חוסר אונים מובהק של הממסד הקהילתי היהודי להתמודד עם בעיות אלה. יש בכך חשיבות רבה להמשך הדיון – הצורך בהופעת דפוסים פוליטיים יהודיים חדשים בא לענות על בעיות אלה של הפרט והקהילה, לא פחות מאשר על הבעיות הפוליטיות 'הגדולות'.

בפרק השלישי אורי מציג ומנתח את פנייתם של יהודים צעירים תושבי העיר לגופים המהפכנים שפעלו בה. כאן ניכרת המתודולוגיה שלו – בחינת התהליך הפוליטי 'מלמטה' ולא מבעד להיבטי ההנהגה או האידאולוגיה. הוא בוחן רישומים ממשלתיים ומשטרתיים, ספרות זיכרונות ועלונים פוליטיים כדי לשחזר את דפוסי החברות בארגונים הפוליטיים השונים ומניעיה. רישומי המשטרה הצארית מראים כי רוב העצורים בפעילות מחתרתית במפלגות השונים היו צעירים בגילאי 17-25. מרביתם היו גברים, אך היה ייצוג נשי בולט. הצעירים נפגשו בדירות מסתור ובמרחבים סגורים, אך ככל שגברו לחצי הפיקוח המשטרתי הם עברו להיפגש באתרים שונים במרחב הציבורי המתפתח של העיר – בתי קפה, חנויות ספרים ועוד. עד ראשית 1906 הייתה הפעילות המהפכנית בעלת אופי גמיש למדי – השתייכות לארגון אחד לא סתרה חלוקת עלונים של ארגון אחר, ורבים עברו מארגון לארגון. נדמה כי הטיעון המרכזי בפרק זה הוא שהפעילות הפוליטית העניקה לצעירים ולבני הנוער האבודים בוורשה תחושת שייכות קהילתית ומשמעות. זה ניכר בין השאר בשמות הקוד ובכינויים הבלתי פורמליים שבהם כונו הפעילים, וברמת האינטימיות הגבוהה ביניהם. פעילי הארגונים המהפכניים פיתחו שפה פוליטית חדשה וחתרו להטמיע מושגי יסוד כמו 'חברים', 'פרולטרין' ו'סוציאליזם' בקרב הציבור הרחב של דוברי היידיש. התרבות המהפכנית המתהווה כללה גם לוח שנה חדש שבמרכזו הוצג התאריך 1 במאי. אירועים פוליטיים, כמו מותו של פעיל פוליטי בעימות עם כוחות המשטרה, עברו סקרליזציה. גם את מאבקם הנחוש של פעילי הבונד נגד פעילות הסרסורים היהודים בעיר ('אלפונסים'), שייצגו את השקיעה המוסרית, אפשר לפרש ברוח דומה. לכל המהלכים הללו היה תפקיד חשוב בהכשרת הקרקע להתפרצויות המהפכניות בוורשה וברחבי האימפריה הצארית בשנים 1905-1906.

סוגיית יצירתו והתפתחותו של המרחב הציבורי המודרני ביהדות מזרח אירופה, ובעיקר ברוסיה הצארית, נדונה בשנים האחרונות בעיקר במחקרים פרי עטם של היסטוריונים מצפון אמריקה. חלקם האירו את הנושא בהיבט הלוקלי (כמו נתן מאיר ביחס לקייב ורבקה קוברין ביחס לביאליסטוק). אחרים, כמו ג'פרי ויידלינגר וקנת מוס, עסקו בהיבטים שונים של ההתחדשות הארגונית החברתית והתרבותית של חיי הציבור היהודי.¹ בפרק הרביעי

1 Natan M. Meir, *Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859-1914*, Bloomington 2010; Rebecca Kobrin, *Jewish Bialystok and its Diaspora*, Bloomington 2010; Jeffrey Veidlinger, *Jewish Public Culture in Late Russian Empire*, Bloomington & Indianapolis 2009; Kenneth B. Moss, *Jewish Renaissance in the Russian Revolution*, Cambridge &

בספרו מציג אורי את הספירה הציבורית כתופעה מקבילה לפעילות המהפכנית – פעילות חברתית שהעמיקה את התגבשותם של דפוסי השתייכות אתניים בקרב היהודים ותרמה להפיכת יהודי ורשה ל'ציבור'. במוקד הדיון של פרק זה עומדות שלוש מסגרות שונות של הספרה הציבורית המתהווה: בתי הקפה היהודיים, תאטראות היידיש ועיתונות היידיש. בתי הקפה היהודיים שפעלו בעיר משלהי המאה התשע-עשרה מוצגים כדוגמה מובהקת למגמה של תנועת הקהילה והחברה היהודית בוורשה החוצה – ממרחבים סגורים לפתוחים. בשונה מהישיבה, מבית המדרש וממוסד הקהילה – בית הקפה הוא מרחב מכיל (אינקלוסיבי) וחילוני מעצם טבעו. כמרחב לא אידאולוגי ביסודו הפגיש בית הקפה בין פעילים מזרמים שונים. תאטראות היידיש בוורשה עברו לגליזציה רק בעקבות הרפורמות הסמי-דמוקרטיות של אוקטובר 1905. תוך תקופה קצרה הפכה פעילותם משולית וחצי חוקית לעמוד התווך של חיי התרבות היהודיים בוורשה. בעוד בתי קפה הציעו ליחידים חוויה בעלת אופי ניטרלי, סיפק התאטרון לצופים חוויות מוחשיות וקונקרטיים במקום מפגש המוני יותר. התאטראות, טוען אורי, הפכו את הקהילתיות האורבנית היהודית בוורשה מהוויה מדומיינת להוויה ריאלית. תהליך דומה התרחש גם בתחום העיתונות. אם לפני האירועים פעל בעיר רק יומון יהודי אחד (הצפירה), זמן קצר אחרי אירועי סתיו 1905 יצאו לאור חמישה יומונים ביידיש, עוד שלושה בעברית ואחד בפולנית. היקף כלל תפוצת העיתונות היהודית היומית בעיר הגיע לכ-100,000. סגירתו של הצפירה ב-1906 והמעבר של סוקולוב לעריכת יומון היידיש טלגרף מיטיבה להעיד על מעבר מרכז הכובד של התקשורת היהודית בעיר אל היידיש. מרכז החיים הקהילתיים היהודיים עבר מבניין הקהילה לשולחנו של עורך העיתון. כדרכו בכל פרקי הספר בוחר אורי לסיים את הפרק הרביעי במעבר כמעט טלאולוגי באופיו לפרק הבא שיעסוק בפוליטיקה ההשתתפותית היהודית. יש היגיון במעבר הזה, אך אולי גם החמצה מסוימת. נדמה כי טיעונו המרכזי של הפרק, שהמסגרות החדשות של הספירה הציבורית היהודית התגבשו בהדרגה כתחליף לקהילה המסורתית, היה מתנסח ביתר חדות אם היה מוצג בסיכום הפרק בראייה רחבה יותר אל מול ממצאים מקבילים של המחקר העכשווי בתחום. הצגה סינתטית שיטתית של מגמות אלה בראייה על-אזורית היא ללא ספק נושא מרכזי למחקר עתידי.

עניינו של הפרק החמישי הוא במעבר מהספירה הציבורית היהודית בוורשה אל הפוליטיקה ההשתתפותית, או בניסוחים אחרים של אורי: מההוויה האזרחית להוויה הלאומית, מהוויכוח (debate) אל הפעולה (action). במרכז הפרק עומדת היערכותם הפוליטית של היהודים לשתי מערכות הבחירות לנציגי ה'דומה' שנערכו ב-1906 וב-1907. אורי מזהה כאן מעבר ממצב שבו החיפוש האישי של הפרט, ברוח הנאורות, עמד במרכז, למצב אחר שבו גבר הדחף לארגון קולקטיבי למשמעת.

London 2009. לדיון במחקרים אלה ראו, גיא מירון, 'מודרניזציה, אסימילציה, התחדשות תרבותית ומרחב ציבורי – פרספקטיבות חדשות בחקר יהדות מזרח ומרכז אירופה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 22 (2013), עמ' 459-488.

עלייתה של פוליטיקת הבחירות ברוסיה כחלק מהרפורמה החוקית המתונה של סתיו 1905, תפסה את יהודי ורשה, שמעולם לא התנסו בתהליך פוליטי דומה, בלתי מוכנים לחלוטין. חלק מהמפלגות השתהו בקבלת החלטה אם להשתתף במהלך הבחירות או להחרימו – כפי שבחרו לעשות בסופו של דבר גופי השמאל – וגם שאלת הבריתות הפוליטיות עם גופים לא-יהודיים יצרה אי ודאות. העיתונות היהודית, עם זאת, מתוארת בפרק זה כגורם העיקרי שפעל 'לחנך את ההמונים' – לחולל מטמורפוזה ב'עם', בניסיון לגייס אקטיבי והמוני שלו להשתתפות בבחירות. אורי מזהה כאן תהליך של מעבר משפה פוליטית של 'הסבר' לשפה של 'הנחיות' להמונים. שוב ושוב התרו ביהודים שלא ישכחו את חובתם ביום הבחירות ודחקו בהם להצביע עבור רשימת המועמדים שגיבשה ועדת הבחירות היהודית. עם זאת הייתה הצלחתה של המגמה הזו חלקית ביותר. כישלון רשימת המועמדים המומלצים בבחירות לדומה הראשונה, ועוד יותר מכך אופן פיזור של הדומה הראשונה, שפגע קשות באמון המהוסס שנתן הציבורי היהודי במהלך הפוליטי הרפורמיסטי של הבחירות, חיזקו מאוד את התחושה בציבור היהודי שאין טעם בתהליך זה.

הדין בפרק זה, שהוא לטעמי ארכני מעט בפרטיו, מסתכם בסופו של דבר בפער שבין המאמץ לעיצוב דפוסי הפוליטיקה היהודית ההשתתפותית בעזרת העיתונות לחוסר ההצלחה שלו הלכה למעשה. ברוח הטיעון המרכזי של הספר כולו, עומד אורי בסיכום הפרק על כך שהדחף הפוליטי להגדרה קולקטיבית בתקופות הבחירות ענה גם על צרכים אישיים של רבים מהפעילים הפוליטיים, בעיקר בחתירה לסדר ולמשמעות ובצורך בהשתייכות. הכישלון במבחן התוצאה קצר הטווח פחות חשוב, כך נראה, מבנייתה של התשתית ארוכת הטווח לפוליטיקה היהודית בפולין לאורך הדור הבא.

הפרק השישי, החותם את הספר, מעלה תזה מקורית וחדשנית בשאלת יחסי יהודים-פולנים. הפולנים האתנים – כשישים אחוז מבין 775,000 תושבי ורשה בראשית המאה העשרים – עברו תהליכים דומים ביסודם מבחינה מבנית לאלה של היהודים: עיור מואץ, התהוות ספירה ציבורית חדשה ופוליטיזציה. עיקרו של הפרק עוסק באופן שבו גיבשו ה'לאומיים הדמוקרטיים' הפולנים – המוכרים יותר בשם 'האנדקים' – שיח לאומי מדיר ואנטי-יהודי.

אורי טוען כי הצורך של ה'לאומיים הדמוקרטיים' לגבש את הקהילה הפוליטית הפולנית החדשה, ובעיקר את זהותם הפוליטית, אל מול הגוש הפרוגרסיבי-ליברלי הפולני שפעל בתיאום עם ועדת הבחירות היהודית, הוא שדחף אותם לגיבושו השיטתי של דימוי 'היהודים' כמייצגי ה'אחר' שנגדו יצאו לפעול. לפני כן, כך הוא מנסה להראות באמצעות סקירת העיתונות הפולנית בשנים שקדמו ל-1905, היה הנושא היהודי שולי למדי בשיח הלאומי הפולני. הוא החל לתפוס מקום מרכזי יותר החל בקיץ 1905, עת החלו הדיונים בדבר אפשרות כינונו של שלטון עצמי פולני הלכה למעשה.

שתי מערכות הבחירות לדומה – ב-1906 ו-1907 – שהסתיימו בניצחון ה'לאומיים הדמוקרטיים' בוורשה, התאפיינו אפוא בהטחת האשמות ב'יהודים' העוינים, הזרים, הפרו-

רוסים, השולטים בשמאל הפולני ומובילים באמצעותו מזימה אנטי-פולנית. רעיונות אלה לא גובשו יש מאין, אך הפכו עתה ליסוד מעצב, מכונן, בשיח הפוליטי הפולני, כפי שימשיך להיות המצב בעשורים הבאים. הייתה זו אפוא הדמוקרטיה, עם כל ברכותיה, שהעצימה וגיבשה את האנטישמיות הפולנית ככוח פוליטי ואת הזרם המרכזי של הלאומיות הפולנית בדפוס של 'לאומיות מדירה'. מעניינת במיוחד לטעמי הטענה כי השפעת תפיסותיהם של הלאומיים הליברלים ניכרה בכך שגם הליברלים, אויביהם הפוליטיים, הפנימו אותן במידה לא מעטה והשתמשו בהן כדי להגן על עצמם, ואילו בכוחות השמאל הפולני ירדה מאוד הנחישות למאבק באנטישמיות.

אורי מאמץ למעשה בדיון זה את תזת 'הקוד התרבותי' המוכרת של שולמית וולקוב ביחס לאנטישמיות הגרמנית ומיישם אותה בהקשר הפולני. וולקוב מוזכרת אמנם ברשימה הביבליוגרפית של הספר – אך דיון מפורש ומפורט יותר בתזה שלה ובדומה או בשונה בין טיעוניה למקרה הפולני היו יכולים לסייע לחדד את הטיעון המרכזי של הפרק החותם את הספר.